

MUMMIES OP DE SCHOPSTOEL

Thorbecke over het nut van universitaire musea en verzamelingen

door

Chris Sol

Het Rijksmuseum van Oudheden is een van de grootste musea van Leiden. Het trekt elk jaar meer dan honderdduizend bezoekers. Daarmee voldoet het ruimschoots aan het doel dat koning Willem 1 voor ogen had toen hij dit museum 180 jaar geleden, in 1818, oprichtte. Als het aan de Leidse hoogleraar J.R. Thorbecke (1798-1872) gelegen had, was het museum niet meer in Leiden gevestigd. "Ik voor mij zou die poppen en sarkophagen zien verhuizen, zonder een traan te storten", schreef hij op 4 oktober 1834 aan A.G.A. van Rappard, een hoge onderwijsambtenaar op het ministerie van Binnenlandse Zaken. En hij was niet de enige die er zo over dacht. De gedreven directeur van het museum, prof. C.J.C. Reuvens (1793-1835), toonde zich de meest warme pleitbezorger voor vertrek uit Leiden. Zijn museum kende een schreeuwend tekort aan ruimte. De plotselinge dood van Reuvens doorkruiste de verhuisplannen.

Het lijkt vreemd dat een hoogleraar in de rechtsgeleerdheid zich bemoeide met de toekomst van een Leids museum. Thorbeckes uitspraak komt echter in een ander licht te staan wanneer men bedenkt, dat het museum toentertijd een universitaire verzameling was. De collectie drukte voor een aanzienlijk deel op de begroting van de Leidse universiteit; daarbij ging het niet om het verwerven van nieuwe stukken voor de collectie, maar om personele lasten, onderhoud van gebouwen en kosten van collectiebeheer. Reuvens had zoveel noten op zijn zang, dat Thorbecke aan de bel trok. Paste Reuvens met zijn collectie letterlijk en figuurlijk nog wel in de academie? Was het onderwijs aan de Leidse universiteit gebaat bij een dergelijke, omvangrijke collectie oudheden?

De schermutselingen rond het museum pasten in de discussie die rond 1828 werd gevoerd. Deze discussie ging over de taak van de universiteit, de verhouding tussen wetenschap en onderwijs en de plaats van de instituten en verzamelingen aan de universiteit. Ze laten bovendien zien welke opvattingen de nog jonge Thorbecke had over het hoger onderwijs.

Reuvens en zijn archeologisch kabinet

Koning Willem 1 had grote belangstelling voor onderwijs en cultuur. Hij zag ze als instrumenten om de Nederlandse natie een culturele identiteit en aanzien te geven. Zijn aandacht voor het nationale kunst- en cultuurbezit zette hij dan ook om in regeringsbeleid. Hij stelde middelen beschikbaar om collecties kunst en oudheden op te bouwen en uit te breiden, en voor publiek toegankelijk te maken. Hij nam daarbij een voorbeeld aan de Fransen die met het Louvre, dat in 1803 door Napoleon was opgericht, naam hadden gemaakt. Het Louvre had ook een grote afdeling oudheden. Die inspireerde hem tot de oprichting van een museum van oudheden te Leiden. In 1818 benoemde hij Christiaan Reuvens als conservator en maakte hem tevens buitengewoon hoogleraar in de archeologie. De keuze voor deze jonge archeoloog, die van huis uit jurist was, was een schot in de roos. Reuvens had jarenlang in Parijs gewoond en de oudheidkundige collectie van het Louvre grondig bestudeerd. Hij kende de topstukken van de klassieken en verstond bovendien de kunst om oude manuscripten te ontcijferen.

De collectie van het **Archaeologisch Kabinet**, zoals het museum van oudheden aanvankelijk heette, bestond uit de verzameling antiquiteiten die de Nederlander Gerard van Papenbroek al in 1742 aan de Leidse universiteit geschonken had, het Kabinet van Pleisterbeelden (afgietsels van klassieke stukken uit het Louvre) en de universitaire verzameling munten. In 1821 kwam daar de verzameling rariteiten uit het Theatrum Anatomicum van de Leidse universiteit bij.

Reuvens had van de koning een fraaie opdracht gekregen, maar moest zich behelpen met huisvesting die te krap bemeten en bovendien ongeschikt was. De verzameling van Papenbroek bijvoorbeeld stond opgesteld in de Oranjerie van de Hortus Botanicus. Pas in 1821 kreeg hij een pand op de hoek van de Houtstraat en het Rapenburg. Tot die tijd maakte hij van de nood een deugd. Hij reisde de wereld over om indrukken op te doen en na te denken over het ideale museum.

Vanaf 1821 kreeg hij van koning Willem 1 ruime mogelijkheden om zijn museumcollectie te verrijken met aankopen. Vooral in de jaren 1824 tot 1830 verwierf Reuvens een reusachtige hoeveelheid Egyptische en klassieke topstukken voor zijn **collectie**.³ Daardoor barstte het museum al spoedig uit zijn voegen. De curatoren van de universiteit stonden voor de lastige taak een oplossing te vinden voor het ruimtegebrek. Ze boden Reuvens uitbreiding aan van het gebouw dat hij al had, maar de ambitieuze conservator liet zich met dit plan niet afschepen. Deze behuizing was zijns inziens ondermaats.

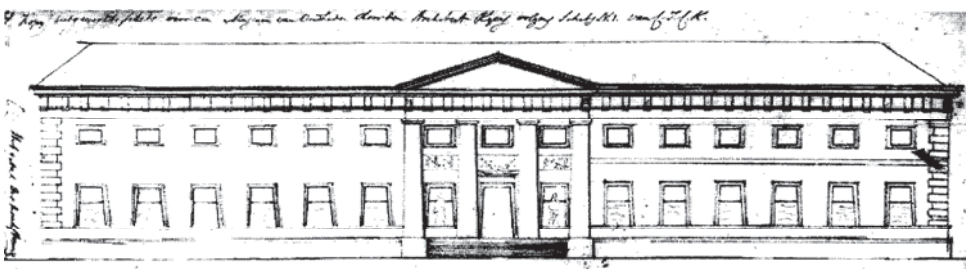
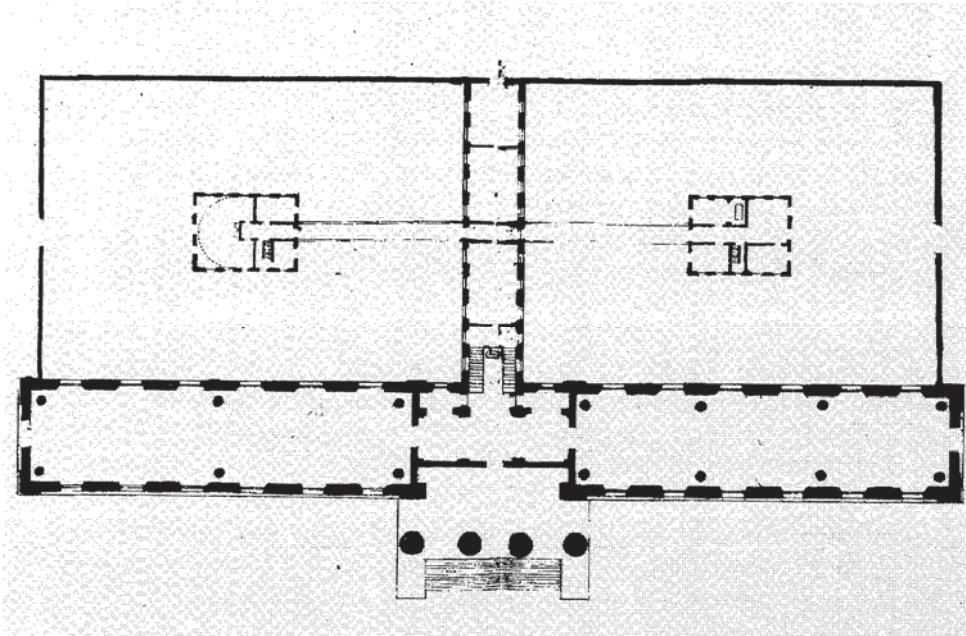
Zijn collectie had de potentie om uit te groeien tot wereldklasse en een vooraanstaande rol te spelen in de wetenschap.⁴ Die kans wilde Reuvens niet laten lopen; hij was ervan overtuigd dat de regering hem hierin steunde. Aan de invloedrijke curator H. Collot d'Escury van Heinenoord schreef hij: "Hoeveel meer persoonlijke vriendelijkheid ik van H.H. Curatoren in andere opzichten genoten heb, zooveel te meer heeft het mij altijd innig leed gedaan, in de noodzakelijkheid te wezen om zulk eene verdediging van mij zelve telkens in den mond te moeten nemen."⁵

Aanvankelijk leken de curatoren zich naar de wensen van Reuvens te schikken. In mei 1826 vroegen ze hem een plan voor nieuwbouw op tafel te leggen. Dit liet hij zich geen twee keer zeggen. In hetzelfde jaar nog presenteerde hij een ontwerp van een architect. Het gebouw zou gerealiseerd moeten worden op de plek waar het ontplofte kruitschip in 1807 een deel van Leiden had weggevaagd. Exclusief de grondprijs werden de kosten geraamd op 200.000 gulden.

Het ontwerp sprak de curatoren aan, maar ze eisten dat in de nieuwbouw ook de onderkomens van Curatorium en Senaat zouden worden ondergebracht, en wel aan de voorkant van het gebouw. In 1816 hadden de curatoren afgezien van nieuwbouw voor een universiteitsgebouw ten gunste van de wetenschappelijke collecties, maar nu zagen ze hun kans schoon om de regering met hun wensen voor het blok te zetten. Hun redenering luidde nu, in 1827: als de regering zóveel geld wilde uitgeven voor de behuizing van een wetenschappelijke collectie, kon ze een nieuw universiteitsgebouw niet weigeren.

Het tegenvoorstel van de curatoren stuitte op heftige weerstand van Reuvens, die zijn ongenoegen bij de koning bekendmaakte. Deze actie van de conservator beviel de curatoren allerminst. De rapen waren helemaal gaar toen bleek dat het ministerie van Binnenlandse Zaken, buiten de curatoren om, aan Reuvens had gevraagd of hij verhuizing van het museum naar Brussel zag zitten. De curatoren lieten in reactie hierop diverse plannen voor verbouwing van bestaande panden in Leiden uitwerken. Het dieptepunt was wel het plan om de oude Waalse Kerk tot museum om te bouwen, daar "een eenvoudig gebouw voor de archaeologie en voor die studie en voor de luister der Hooge School voldoende wezen zal".⁶ Het paste naadloos in het politieke steekspel van de curatoren met de beslissers in Den Haag om dit plan weer te laten varen ten gunste van een nieuwbouwplan.

Veel plannen passeerden de revue, maar een beslissing bleef uit. Het is te wijzen ten aan de ingewikkelde gezagsverhoudingen tussen ministerie en curato-

Plattegrond en ontwerp voor nieuwbouw Rijksmuseum van Oudheden. Schetsen architect Rijers, ca. 1830. Rijksmuseum van Oudheden.

ren en de tegengestelde belangen van universiteit en museum, dat een besluit uitbleef.

De curatoren leken de spelbrekers van de prachtige ambities van Reuvens. Waarom gingen ze niet gewoon akkoord met diens nieuwbouwplannen? Gezien de goede connecties van Reuvens met de koning hadden die een goede kans van slagen.

De houding van de curatoren is te begrijpen vanuit de reikwijdte van hun taken en bevoegdheden. In de 17de en 18de eeuw was het Curatorium van de universiteit een machtig orgaan, maar met de omvorming van de universiteiten tot rijksinstellingen in 1815 was het gedaan met de bestuurlijke en financiële onafhankelijkheid. Met de geringe financiële middelen die het Curatorium nog ter beschikking stonden, kon het géén eigen beleid voeren.' De curatoren mochten slechts voorstellen doen, gevraagd en ongevraagd, maar de Kroon stelde de begroting op en nam de belangrijke financiële beslissingen. Hoewel de curatoren nog uitgebreide taken hadden ten aanzien van de zorg voor de kwaliteit van het onderwijs en voor de academische gebouwen en andere bezittingen, misten ze een belangrijk instrument om hun ideeën hierover bestuurlijk kracht bij te zetten. De enige manier waarop ze konden proberen hun wensen te realiseren was onderhandelen met het ministerie. Op gezette tijden dwarsliggen hoorde daarbij.

De commissie voor hoger onderwijs van 1828

De ambities van koning Willem 1 ten aanzien van onderwijs en cultuur kostten veel geld. Ze drukten al meer op de rijksbegroting. In 1827 kreeg hij vanuit de Tweede Kamer van onder anderen W.B. Donker Curtius de kritiek dat het hoger onderwijs te duur was. De kritiek aan het adres van de koning beperkte zich niet tot de financiële aspecten van het hoger onderwijs, er werd ook een discussie aangezwengeld over de vraag of het hoger onderwijs wel voldeed aan de maatschappelijke behoefte.

In 1815 was in Nederland voor het eerst een wettelijke regeling op het hoger onderwijs, het zogenaamde organiek besluit van 2 augustus, **totstandgekomen**. Het voorzag in onderwijs aan hogescholen of universiteiten, athenaea en Latijnse scholen. Er waren zes universiteiten: in de noordelijke provincies te Leiden, Utrecht en Groningen, en in de zuidelijke provincies te Gent, Leuven en Luik. De Leidse universiteit kreeg de titel van "eerste" hoge school, wat in de praktijk voorrang "in subsidiën en **tractementen**" betekende. De doelstelling van de hogeschool was "den leerling tot **eenen** geleerden stand in de maatschappij voor te **bereiden**".⁸

Het organiek besluit riep al vrij snel discussie op. Moest de universiteit een brede, wetenschappelijke vorming verzorgen of gericht opleiden voor beroepen die een academische graad vereisten? Moest de universiteit zich concentreren op het geven van onderwijs of was ze bij uitstek ook een instelling voor wetenschappelijk onderzoek? Het evenwicht was nog niet gevonden.

De aanhoudende kritiek en de stijgende kosten voor het hoger onderwijs waren voor koning Willem 1 aanleiding om in april 1828 een commissie aan het werk te zetten. Hij formuleerde een aantal vragen en gaf de commissie de opdracht om de senaten van de universiteiten uit te nodigen hun reactie te geven en die te verwerken in een **rapport**.⁹

Alle universiteiten voorzagen de commissie van een antwoord. Kern van de reactie uit Leiden was, zo schreef de Leidse bibliothecaris prof. J. Geel aan Thorbecke, dat de academies kweekscholen van geleerdheid waren en geen "scholen om pleiters, prekers, receptschrijvers en onderwijzers van de jeugd te vormen." De Gentse bijdrage aan deze fundamentele discussie over het academisch onderwijs kwam van Thorbecke." Hij was sedert 1825 hoogleraar aan de letterkundige faculteit van de universiteit te Gent.

Thorbeckes belangstelling voor het thema werd ingegeven door de kennis en ervaring die hij in de eerste helft van de jaren 1820 had opgedaan aan een aantal Duitse universiteiten. Toen Donker Curtius in het najaar van 1827 in de Tweede Kamer aan het adres van de koning zijn bedenkingen uitte over de hoge kosten van het hoger onderwijs, spitste hij zijn oren. Thorbecke meende dat een beoordeling vanuit financieel oogpunt te kortzichtig was. "Het wezen en de bloei van **Hoogescholen** en wetenschap hier te lande staat er bij op het spel", meldde hij bezorgd aan zijn ouders."

De 30-jarige hoogleraar had maar weinig aansporing nodig om zijn visie op het academisch onderwijs in het Koninkrijk der Nederlanden op papier te zetten. Een van de mensen die hem hiertoe aanzette, was Geel: "Toe, kom ook eens voor den dag, maar anonyme! Die commissie moet geholpen en voorgelicht en geleid worden; het gaat anders waarachtig in de **war**."¹³ Geel had weinig vertrouwen in de commissie, waarover hij wist te vertellen dat de universiteiten er sterk in ondervertegenwoordigd waren. De raadpleging van de senaten was zijns inziens een zoethoudertje voor de universiteiten. Thorbeckes contacten met ambtenaren van het ministerie bevestigden **dit**.¹⁴

In juni 1828 verscheen zijn brochure *Bedenkingen over de hoogescholen en het akademisch onderwijs*. In ruim vijftig bladzijden klare taal ontvouwde hij zijn visie op het hoger onderwijs. Evenals koning Willem 1 zag Thorbecke in een algemeen en efficiënt stelsel van onderwijs het middel om de natievorming

van het nog verse Koninkrijk der Nederlanden te bevorderen. De universitaire gemeenschap was het ultieme instrument om de elite, die als pijler van de maatschappij gezien werd, te kneden in eenzelfde *geest*, op basis van een samenhangend stelsel van wetenschappelijke kennis.”

Hij rekende het tot de taak van de universiteit om de brede *vorming* van bekwame staatsdienaren en -burgers te verzorgen. De universiteit was uitdrukkelijk niet bedoeld om haar leerlingen vakkennis en praktische vaardigheden bij te brengen. De praktijk liep niet weg en was daarom van later zorg. Thorbecke was ook van mening dat handel, landbouw, industrie en techniek niet aan de universiteit onderwezen dienden te worden. Daarmee sprak hij een oordeel uit over de gang van zaken aan de universiteiten van Leuven en Luik.” De vakken staathuishoudkunde (economie) en statistiek spoorden zijns inziens wel met de wijze waarop aan de academie kennis vergaard werd.”

Thorbecke legde dus de nadruk op brede, wetenschappelijke vorming van de studenten, maar hij liet er geen misverstand over bestaan dat onderwijs prevaleerde boven pure wetenschapsbeoefening. Hij had moeite met wetenschappelijke activiteiten die ten koste gingen van het academisch onderwijs. Dit maakte hij duidelijk aan de hand van de vele universitaire instituten, verzamelingen, musea, botanische tuinen en ziekenhuizen die in deze periode als paddestoelen uit de grond schoten. De afscheiding van deze instellingen die “aanzienlijke materiele subsidies vorderen” zouden de universiteiten uit hun evenwicht brengen, zo betoogde hij, maar door veel extra geld te spenderen aan hun ontwikkeling en groei zou het onderwijs onder druk komen te staan. Deze instellingen mochten naar zijn oordeel geen doel in zichzelf worden.¹⁸

In juli 1829 werd het eindrapport van de commissie voor het hoger onderwijs, dat meer dan 700 bladzijden telde, aan de koning **aangeboden**.¹⁹ ‘Voor zoo ver ik bespeuren kan, zijn de leden het niet eens geweest’, constateerde Thorbeckes vriend, het Gelderse Statenlid W.A. Schimmelpenninck van der Oye.²⁰ Met het rapport zou vooralsnog niets gebeuren. De koning benoemde in juni 1829 een nieuwe commissie, die belast werd met het ontwerpen van een wet die het hele onderwijsstelsel moest omvatten.”

Tussen trots en nut

Omdat het rapport over het hoger onderwijs in de ijskast verdween en er geen maatregelen werden genomen, bleven de discussies over de verhouding tussen wetenschap en onderwijs aan de universiteit onbeslist en de kosten voor het hoger onderwijs stijgen.”

Reuvens werkte ijverig aan de uitbreiding van zijn collectie. De omvang van het Archaeologisch Kabinet was eind 1827 zo groot, dat de curatoren genoodzaakt waren in de Hortus Botanicus een houten keet te laten timmeren. Uit oogpunt van klimaatbeheersing was dit voor de collectie rampzalig. De noodoplossing van de Leidse curatoren was Reuvens een doorn in het oog. Hij maakte zich daarom sterk voor verhuizing naar Brussel, maar de Belgische Opstand in 1830 verhinderde dit streven. Het tekende Reuvens dat hij niet bij de pakken neerzat, maar nieuwe ideeën aandroeg. Zo leek de Ridderzaal in Den Haag hem wel wat. Pas in maart 1834 kwam er uitzicht op een definitieve oplossing. Onderhandelingen tussen de regering en Reuvens leidden tot het voornemen het museum in Amsterdam te vestigen. Om van het gezeur af te zijn stemden de curatoren er mee in.

Hoewel de onderhandelingen achter gesloten deuren gevoerd werden, werkte de Leidse geruchtenmachine al spoedig op volle toeren. "Wat is er toch van de verplaatsing van het archaeologisch museum naar Amsterdam?", vroeg Thorbecke, die in 1831 hoogleraar in de rechtsgeleerdheid in Leiden geworden was, aan Van Rappard. "De heer d'Escury heeft er reeds voor de vacantie, in het openbaar van gesproken. Maar de heer Reuvens is er geheimzinnig mede." Van Rappard bevestigde het gerucht. "Houd dit echter s.v.p. voor U; even zoo, dat mijns bedunkens (en niet minder mijns wenschens)

Links portret van *C.J.C. Reuvens*. Steendruk door *L. Springer* naar schilderij van *Louis Moritz*, na 1835. Rijksmuseum van Oudheden. Rechts portret van *J.R. Thorbecke*. Detail van een steendruk door *L. Springer*, 1841. Gemeentearchief Leiden.

daarvan wel niet veel zal komen. Hoe wij echter het museum behoorlijk geplaatst krijgen, daarvan heb ik nog *geene* hoogte." De Haagse ambtenaar verzuchtte: "Het archaeologisch museum behoort voor mij, onder ons gezegd, tot de *septem* cruces (= zeven kwellingen) van de *administratie*."²⁴

Er was onder de Leidse professoren groot verschil van mening over de kwestie van de verhuizing. Sommigen waren "in heete drift opgestoven", wist Van Rappard te vertellen." Zo had H.A. Hamaker, hoogleraar in de Oosterse letteren, het opgenomen voor "ons heerlijk Leijdsche museum" met het argument, dat "zulk een museum behoort bij eene universiteit, waar uit den aard der zaak onderscheidene geleerden daarin belang stellen; niet in eene koopstad, *niet* bij een athenaeum, waar niemand is die er naar omziet. [...] Met welk regt derhalve beleedigt men Leijden, om, let wel, Amsterdam te begunstigen, dat de laatste van alle de steden van ons land zulk eene eer behoorde te genieten."

Thorbecke was, voortbordurend op wat hij al in 1828 in zijn *Bedenkingen over de hoogeschoolen en het akademisch onderwijs* geschreven had, een andere mening toegedaan:

"Dat er hier zijn, die zich over de verwijdering van het *Aegyptisch* museum driftig zouden hebben gemaakt, kan ik niet gelooven. Maar ik ken er wel onder mijne ambtgenooten, die, ofschoon de mummies *uitlagchende*, ze niet gaarne zagen vertrekken. Ik vat wel, waarom; doch de reden schijnt mij niet afdoende. Hier is geen plaats, en ik zie niet, dat wij er immer een *locaal* voor krijgen zullen, gelijk in Amsterdam er meer dan één heeft. Een ingepakt museum is zoo goed als geen. Met het onderwijs is die verzameling, tot hiertoe, niet in verband gebracht. En wanneer hare administratie zooveel tijd en beslommering kost, als tot dus ver, is daar ook geen kans toe. In het algemeen kan ik het nut van overgrootse musea, hospitalen en dergelijke, bij eene akademie, niet inzien. Het kabinet van Reuvens verzwaaft ons budget, ten nadeele van wezenlijke behoefte. Ik voor mij zou die poppen en sarkophagen zien verhuizen, zonder een traan te storten. Welligt vindt ook mijn collega in de hoofdstad meer deelneming, dan te Leijden. Dat zou ik hem van harte wenschen. Hier heeft hij enkel verdriet."

Thorbeckes vriend J. de Vos, makelaar en vooraanstaand man in de culturele en wetenschappelijke kringen van Amsterdam, gaf hem tegengas. Evenals Van Rappard schatte hij de kans dat het museum werkelijk naar Amsterdam zou verhuizen zeer laag in. Hij vreesde dat de "keutelige stedelijke raad, die elke uitgave wikt en weegt, weinig genegenheid betoonen" zou.²⁸

Een jaar lang werd niets vernomen over deze kwestie. Totdat Reuvens plotsklaps op 26 juli 1835 overleed, weerkerend van een studiereis op de

boot van Londen naar Holland. De jurist prof. C.J. van Assen zag hierin het ultieme bewijs dat Reuvens “voor zijne studien noch geld noch moeite ontzag” en veronderstelde dat het museum nu wel zou verhuizen naar **Amsterdam**.²⁹ De regering besloot anders. De dood had de onvermoeibare, drijvende kracht achter de verhuizing van het museum weggenomen.

Toch slaagde Reuvens’ voorlopige opvolger, de snel benoemde eerste conservator dr. C. Leemans, er nog in 1835 in een nieuwe behuizing te vinden. Met geld van het ministerie van Binnenlandse Zaken werd het pand Breestraat 18 aangekocht.

In kringen van de universiteit was de discussie over het museum hiermee nog niet geluwd. Zoals gebruikelijk bemoeiden allerlei hoogleraren van uiteenlopende faculteiten zich met de opvolgingskwestie. Ook Thorbecke roerde zich. Toen hij vernam dat de jonge, pas gepromoveerde **Leemans** eerste conservator werd en de amanuensis van het museum, P.O. van der **Chijs**, directeur van de academische verzameling van penningen en munten, met de titel van buitengewoon hoogleraar, ontplofte hij. Aan Van Rappard schreef hij: “Dat de personen de akademie ontsieren, daarover wil ik U, mijn brave en welmeenende vriend, niet meer lastig vallen. Doch hoe jammer voor de zaak, dat aan dergelijk lapwerk de voorkeur gegeven werd boven één degelijken man uit de Parijsche school! Men zou wenschen, dat de curatoren afgeschapt Wierden, die U zóó grof hebben **misleid**.”³⁰

Het is opmerkelijk dat Thorbecke zijn standpunt ten aanzien van de verhuizing had herzien en pleitte voor een opvolger van formaat. Misschien hebben de opmerkingen van De Vos hem tot andere gedachten gebracht of aanvaardde hij het als voldongen feit dat het museum na de dood van Reuvens in Leiden bleef. Zeker is dat hij probeerde het beste voor het museum te zoeken, in de persoon van een uitmuntende buitenlander die niet slechts “mummie-wachter” was, maar ook de rijke geschiedenis der oude kunst **beheerste**.³¹ Zo’n man hoefde overigens niet op stel en sprong gevonden en benoemd te worden. Thorbecke bepleitte “het verlies van Reuvens tot winst van het museum te **keeren**”.³² In afwachting van een (dure) buitenlander zou **Leemans** tegen een bescheiden salaris op de tent kunnen passen. Daarmee zou het door Thorbecke gesignaleerde probleem, dat het museum voor de universiteit een financiële lastpost was, verholpen kunnen worden.

Thorbecke is zelfs op zoek gegaan naar een buitenlander. Hij vroeg aan K. Möller, hoogleraar klassieke letteren en archeologie te Göttingen, namen van kandidaten voor het museum, dat hij **alsvolgt** introduceerde: “Das Institut ist, wie ich glauben muss, Beherzigung werth; bis jetzt ein ungeordneter **Schatz**, dessen Hebung bleibenden Ruhm zu versprechen **scheint**.”³³

In augustus 1838, twintig jaar na de oprichting, opende het Archeologisch Kabinet voor het eerst zijn deuren voor publiek. In datzelfde jaar bezichtigden 2.944 belangstellenden de collectie.

NOTEN

1. G.J. Hooykaas (uitg.), *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, deel 11 ('s-Gravenhage 1979) nr. 127.
2. W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* ('s-Gravenhage 1992) 90.
3. Zie hiervoor: R.B. Halbertsma, *Le solitaire des ruines. De archeologische reizen van Jean Emile Humbert (1771-1839) in dienst van het Koninkrijk der Nederlanden* (Leiden 1995).
4. Reuvsen formuleerde een gedegen beleidsplan voor zijn museum en legde dit voor aan de curatoren en aan de regering. Zie hiervoor: H.D. Schneider, 'Van Archeologisch Kabinet tot Rijksmuseum van Oudheden', in: H.D. Schneider (red.), *Rijksmuseum van Oudheden* (Haarlem 1981) 21-24.
5. C.J.C. Reuvsen aan H. Collot d'Escury van Heineoord, 7 februari 1824. Geciteerd bij: Schneider, "Archeologisch Kabinet", 22.
6. Geciteerd bij: Schneider, "Archeologisch Kabinet", 25.
7. Otterspeer, *Wiekslag*, 21-22 en 30.
8. *Nederlandsche Staats-Courant*, 13 oktober 1815, nr. 243.
9. *Nederlandsche Staats-Courant*, 2 juni 1828, nr. 129. Behalve enkele vragen over de Gymnasiën (A), waren vragen opgenomen over: onderwijs op de hoge scholen (B), academische studien-graden (C), professoren (D), studenten (E), materiële subsidiën (F), ondersteuning en aanmoediging der studien (G), academisch bestuur (H) en algemeene punten (I).
10. J. Geel aan J.R. Thorbecke, 14 juni 1828.
11. J. Brandt-van der Veen (uitg.), *Het Thorbecke-archief* deel 111 (Utrecht 1967) nr. 238.
12. [J.R. Thorbecke], *Bedenkingen over de hoogeschole en het akademisch onderwijs* (Gent 1828).
13. J.R. Thorbecke aan zijn ouders, 31 mei 1828. Brandt-van der Veen, *Het Thorbecke-archief* 111, nr. 235.
14. J. Geel aan J.R. Thorbecke, 20 mei 1828. Brandt-van der Veen, *Het Thorbecke-archief*, 111, nr. 233.
15. Zie: L. Elix aan J.R. Thorbecke, 4 juni 1828. Brandt-van der Veen, *Het Thorbecke-archief* 111, nr. 236. Thorbecke had een geregelde, vertrouwelijke correspondentie met deze Elix, die surnumerair-ambtenaar was bij de Administratie van het Onderwijs, afdeling Hoger Onderwijs van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.
16. Thorbecke, *Bedenkingen*, 15. Zie ook: E.H. Kossmann, *De Lage Landen, 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam/Brussel 1984⁴) 81-85.
17. M. de Vroede, "Onderwijs en opvoeding in de Zuidelijke Nederlanden 1815-circa 1840" in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel XI (Bussum 1983) 131.
18. Zie ook: J.R. Thorbecke, 'Levensschets van den hoogleeraar G. Wittewaall', in: J.R. Thorbecke, *Historische Schetsen* ('s-Gravenhage 1860), 33.
19. Thorbecke, *Bedenkingen*, 9-10.
20. *Rapport der Commissie bijeengeroepen bij K. B. van 13 April 1828, no. 100, ter raadpleging over sommige punten betreffende het Hooger Onderwijs* ('s-Gravenhage 1830).

20. W.A. Schimmelpenninck van der Oye aan J.R. Thorbecke, 16 januari 1829. Brandt-van der Veen, *Het Thorbecke-archief*, 111, nr. 293.
21. Thorbecke was op dreef, want in juni 1829 verscheen een volgende, anonieme brochure van zijn hand over het lager en middelbaar onderwijs. [J.R. Thorbecke], *Over het bestuur van het onderwijs in betrekking tot eene aanstaande wetgeving* (Zutphen 1829).
22. Zie: Otterspeer, *Wiekslag*, 31.
(in guldens)	1820-1830	1830-1840
rijksbegroting	67.000.000	50.648.000
onderwijs	—	514.000
Leiden	110.000	145.000
Utrecht	69.000	70.000
Groningen	68.000	70.000
23. J.R. Thorbecke aan A.G.A. van Rappard, 23 september 1834. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 121.
24. A.G.A. van Rappard aan J.R. Thorbecke, 25 september 1834. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 122.
25. Ibidem.
26. H.A. Hamaker aan A.G.A. van Rappard, 15 juni 1834. Geciteerd in: Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 122, noot 3.
27. J.R. Thorbecke aan A.G.A. van Rappard, 4 oktober 1834. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 127.
28. J. de Vos aan J.R. Thorbecke, 9 oktober 1834. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 129.
29. C.J. van Assen aan J.R. Thorbecke, 14 augustus 1835. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 240.
30. J.R. Thorbecke aan A.G.A. van Rappard, 14 oktober 1835. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 283. Met de Parijse School bedoelde Thorbecke oudheidkundigen die hun scholing hadden gekregen in het Louvre.
31. J.R. Thorbecke aan C.J. van Assen, 4 november 1835. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 317.
32. J.R. Thorbecke aan C.J. van Assen, 22 oktober 1835. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 300.
33. J.R. Thorbecke aan K.O. Möller, 31 december 1835. Hooykaas, *Briefwisseling*, 11, nr. 363.